

Pád člověka a osud Země

TOMÁŠ BONÉK

Člověk si může zvyknout na mnohé. Může přijmout či přehlížet i věci strašlivé, zvláště tehdy, pokud se ho přímé ohrožení netýká. Od druhé poloviny dvacátého století slyšíme stále častěji o vymírání druhů, pustnutí krajiny, rozšiřování pouští, znečišťování moří, kyselých deštích, klimatických změnách a o mnoha dalších následcích naší činnosti. Lidská duše není s to všechnu tu hrůzu pojmout. Zůstává v ní jen jakýsi neurčitý pocit strachu, kterému se snaží podvědomě uniknout. Neurčitost tohoto pocitu je umocněna tím, že mnohé procesy jsou tak pomalé, že si jich jednotlivý člověk za svého života jen těžko všimne. Zdá se, že změnit své chování kvůli prokazatelnému, leč pomalému nebezpečí, je téměř nad lidské síly. To je vidět i tam, kde je bezprostředně ohroženo naše zdraví. Každý dnes ví, že kouření zásadním způsobem zvyšuje riziko rakoviny, a přece je tabákový průmysl jedním z nejbohatších hospodářských odvětví.

Vztah člověka k přírodě je dnes rozpolcený ve vnitřním napětí mezi naprosto protichůdnými náladami. Člověk po přírodě touží a zároveň se jí bojí. Pro většinu lidí se prožitek přírody stal víceméně sváteční záležitostí a přirozená zkušenost je stále více nahrazována informacemi, které vlastní zážitek nemohou nahradit. Ke zmatení představ a citů podstatně přispívají i sdělovací prostředky, které na jedné straně přinášejí stále populárnější filmové reportáže z posledních rájů divokých zvířat, z přírodních rezervací, které ve skutečnosti zaujímají pouhý zlomek povrchu Země, vydané jako celek bezohlednému drancování přírodních zdrojů. Tyto filmy nabízejí vypreparovaný a idealizovaný obraz přírody, a tedy jen pouhou část pravdy o skutečnosti, která už existuje jen z vůle člověka. Obraz, který je tu zprostředkován, vytváří mnohdy zcela naivní a nesmyslné iluze o stavu světa. „Divoká“ příroda se stává předmětem

zábavy, v níž se často v převrácené podobě zrcadlí dnešní reálný vztah člověka k přírodě a přírody k lidské kultuře.

Na druhé straně to jsou právě média, která zaplavují svět zprávami o přírodních katastrofách, nových nemocech, jedovatých látkách a různých jiných nebezpečích. Tyto zprávy vyvolávají dojem, že svět „tam venku“ je vlastně zlý a nebezpečný. Tak se informace, které nás mají probouzet k odpovědnosti, stávají „noční můrou“ civilizovaného lidstva. Městskému člověku schází přímá zkušenost, která je nahrazena abstraktními představami. Je řešením tohoto stavu návrat k přírodě a nebo je naší jedinou nadějí naprosto radikální změna smýšlení?

Zamyslíme-li se nad touto otázkou, pak nás jistě napadne, že odpověď zcela závisí na tom, jaký máme obraz o člověku a smyslu jeho pozemské existence. Byl člověk vždy jen rušivým prvkem v dokonalém řádu vesmíru, jak tvrdí někteří ekologové? Anebo je lidské vědomí se svými plody rostoucí korunou stvoření?

Moderní obraz člověka je většinou zcela v zajetí přírodovědeckých názorů, které jej vidí jen v jeho příbuznosti se zvířaty. Jakkoli nám tento úhel pohledu může pomoci v chápání stavby lidského těla a funkcí jeho jednotlivých orgánů, pro pochopení vzniku a smyslu lidské existence je tato metoda nepoužitelná. Přírodní věda dokáže podrobně popsat jednotlivé stupně vývoje člověka a jeho rozdíly ve srovnání se zvířaty - jeho vzpřímenou chůzi, volně přední končetiny, schopnost mluvit a myslet. O těchto znacích se dlouho soudilo, že člověka zásadně kvalitativně odlišují od zbytku živé přírody. V poslední době je sebevědomí, které z toho vyplývalo, silně ořeseno novými výzkumy šimpanzů, které ukazují, že posun k lidskému vědomí pravděpodobně není kvalitativní, ale kvantitativní. Tu a tam se dokonce objeví extrémní názor, jako například, že člověk vznikl jakousi vývojovou chybou. Je pochopitelně nesmyslné si myslet, že by se dnešní problémy daly vyřešit „návratem na stromy“.

Biblický příběh o stvoření světa začíná podobně jako prolog Janova evangelia. Na počátku všeho byl Bůh. Z jeho vůle a skrze něj povstalo vše, co jest. První příběh o stvoření vrcholí slovy:

I řekl Bůh: „Učiňme člověka, aby byl naším obrazem podle naší podoby. Ať lidé panují nad mořskými rybami a nad nebeským ptactvem, nad zvířaty a nad celou zemí i nad každým plazem plazícím se po zemi.“ Bůh stvořil člověka, aby byl jeho obrazem, stvořil ho, aby byl obrazem Božím, jako muže a ženu je stvořil. A Bůh jim požehnal a řekl jim: „Plod'te a množte se

a naplníte zemi. Podmaňte ji a panujte nad mořskými rybami, nad nebeským ptactvem, nade vším živým, co se na zemi hýbe. "Bůh také řekl: „Hle, dal jsem vám na celé zemi každou bylinu nesoucí semena i každý strom, na němž rostou plody se semeny. To budete mít za pokrm. Veškeré zemské zvěři i všemu nebeskému ptactvu a všemu, co se plazí po zemi, v čem je živá duše, dal jsem za pokrm veškerou zelenou bylinu. "A stalo se tak. Bůh viděl, že všechno, co učinil, je velmi dobré.

Člověk se tak stal v závěru božského stvořitelského díla jeho korunou. Byl stvořen jako obraz a podobenství Boha a nebo, jak píše Jan Heller ve svém článku, aby se božím obrazem a podobenstvím stal. Skrze něj má být ve světě přítomna božská tvůrčí síla. Prvotní zvolání Boha: „*Učiňme člověka, aby byl naším obrazem podle naší podoby*“ lze číst i tak, že se Bůh obrací na celé, do tohoto okamžiku stvořené stvoření. To by odpovídalo i celkové kompozici příběhu, kde se střídá přímá Boží stvořitelská aktivita s tvorbou samotné Země, například: *Zazelenej se země zelení - Bud'te světla na nebeské klenbě - Vydej země rozmanité druhy živočichů*. Člověk by podle tohoto čtení nevznikl „zdola“ ani „shora“, ale vzájemným spolupůsobením obou sfér. To v jistém smyslu potvrzuje i takzvaný druhý příběh stvoření ve druhé kapitole knihy Genesis: *I vytvořil Hospodin Bůh člověka, prach ze země, a vdechl mu v chřtípí dech života. Tak se stal člověk živým tvorem*. Obraz člověka jako bytosti vzniklé ze spojení obou sfér se zdá být realističtější. Dnes je na čase, aby oba přístupy - jak od zvířat, tak i z Boha - byly nově propojeny a pochopeny. Tím nemá být řečeno, že by tu šlo o zápas dvou světů - nebe a země. Obě sféry mají svůj původ v Bohu. Darwinistický zákon „boje o přežití“ sice vysvětluje některé jevy v přírodě, nemůže být ale například uspokojivým nástrojem k řešení vztahů mezi jednotlivými lidmi či celými národy. Takové řešení lze nalézt jen tehdy, když se podaří nově promyslet a prožít začlenění člověka mezi viditelným a neviditelným světem, mezi nebem a zemí, mezi zvířaty a anděly. Jen z takového vědomého začlenění do celku všehomíra může vyrůst skutečná odpovědnost, která pronikne a promění naše víceméně svévolné chování. Bible člověku na jedné straně přisuzuje zásadní postavení v řádu světa a na druhé straně vidí jeho zásadní porušenost. Jeho vědomí mělo být branou božského působení ve stvořeném světě, ale stalo se pramenem zkázy. Člověk byl povolán, aby byl pánem a správcem, podlehl ale hrozbě, která před ním od počátku stála

jako výzva: *A Hospodin Bůh člověku přikázal: „Z každého stromu zahrady smíš jíst. Ze stromu poznání dobrého a zlého však nejez. V den, kdy bys •• něho pojedl, propadneš smrti.“* Slabý člověk podlehl nadlidskému hlasu pokušitele, o kterém se říká, že byl *nejzchytřejší ze vši polní zvěře*. Je nesmyslné se ptát, co by se bylo bývalo stalo, kdyby nepojedl. Člověk pojedl, a tak nastalo neštěstí, před kterým Bůh varoval. Do života vstoupila smrt a Země byla vinou člověka prokleta.

Adamovi řekl: „Uposlechl jsi hlasu své ženy a jedl jsi ze stromu, z něhož jsem ti zakázal jíst. Kvůli tobě nechť je země prokleta; po celý svůj život z ní budeš jíst v trápení. Vydá ti jenom tmí a hloží a budeš jíst polní byliny. V potu své tváře budeš jíst chléb, dokud se nenavrátiš do země, z níž jsi byl vzat. Prach jsi a v prach se navrátiš.“

Proces oddělování se od prvotní celistvosti stvoření neproběhl naráz. Trval dlouhou dobu a znamenal zároveň i postupné osvobozování se lidstva z vnitřní a vnější závislosti na světě. Vypsát jeho celý příběh by dalece přesáhlo rámeček tohoto článku.

Na počátku svého vývoje byl člověk zcela součástí přirozeného řádu přírody a v jejím *mateřském lůně* nalézal vše, co potřeboval. Jeho život byl ale zároveň součástí vyššího řádu, v němž nebylo pro individuální vědomí a vůli místo.

Během postupného vymaňování se z tohoto řádu lidé začali dávat vlastní řád svým společenstvím, tento nový řád, tradice či zákon se stal na dlouhou dobu jakousi náhradou řádu přirozeného a umožňoval mimo jiné i částečné obnovení či zachování ztraceného spojení s přírodou. Individuální vědomí se ale stále více probouzelo a ztrácelo tak snivou souvislost se skutečností. To mělo za následek, že v průběhu vývoje lidstva docházelo ke stále zřetelnějšímu konfliktu mezi člověkem a řádem přírody. Pád do hříchu svedl člověka do říše smrti a ve svých dalších stupních se dále prohluboval. Nad osudem lidstva zní zásadní otázka, zda je člověk schopen se ze vzniklé situace dostat sám.

Pohlédneme-li ještě jednou na místo člověka v přírodě, pak si můžeme všimnout, že tu jsou tři říše, které tvoří podmínky pro jeho pozemský život - říše nerostů, rostlin a zvířat. Jakkoli složité a mnohotvárné mohou být přechody mezi jednotlivými říšemi, je nesporné, že člověk sám vytváří říši čtvrtou.

Počínaje Aristotelem se mnozí myslitelé pokoušeli tyto čtyři stupně pozemského bytí v jejich vzájemném vztahu popsat. Již na první pohled je zřejmé, že nižší stupeň vždy umožňuje existenci vyššího: půda a nerosty život rostlin, rostliny život zvířat a vše dohromady život člověka. Mimo řeckou filosofii byl pohled ponejprv soustředěn na celek světa, který byl prožíván a uctíván jako božská Matka Země, nebo později jako Bohyně Natura, jež ve středověku ještě jednou zazářila v hlubokých myšlenkách mistrů chrámové školy ve francouzském Chartres. Ve vztahu k této vznešené božské přírodě se člověk cítil být dítětem. Tak jako dává matka život dítěti, tak se i člověk cítil bezpečně zakotven v lůně přírody. Věděl, že vnější děje přírody rozhodují o jeho životě či smrti. Vše, co člověk mohl k přirozenému běhu života přidat, se zdálo být nepatrným a nepodstatným. I když nám vznik zemědělství, pěstování kulturních plodin a zdomácnění některých druhů zvířat může připadat z pohledu naší lidské kultury nesmírně významné, bylo vše, co dávný člověk dělal, víceméně součástí přirozeného řádu. Člověk věděl ze zkušenosti, že musí žít ve spojení s přírodou a ne proti ní. Vše, co konal - od náboženských obřadů až po každodenní práci - bylo součástí jednoho světa. Člověk cítil, že jeho přežití závisí na přežití přírody. Proto mohla být barokní kulturní krajina na přelomu sedmnáctého a osmnáctého století druhově nejrozmanitější evropskou krajinou za celou dobu jejího vývoje.

Čím více se noříme do minulosti, tím mocnějším se nám jeví celek stvoření ve srovnání s lidstvem. Čím blíže k současnosti, tím zřetelněji se ukazuje, jak se člověk emancipuje ze závislosti na své Matce přírodě. Matka Země musí snášet rozmary svých dospívajících synů, kteří ji mnohdy brutálně zneužívali a zneužívají. Ve středověkém mysterijním románu Wolframa z Eschenbachu „Parzival“ se dočteme:

*Země, toť pravý prapůvod
lidstva a Adam její plod,
leč Matka Země byla parmou.
Teď dopovím zvěst zachovanou
o panenství pak pozbytém:
Adamův syn Kain, známý všem, pro nicnost zabil Ábela, a tak byl Země čistý klín*

poskvrněn *krví prolitou*.
I *tehdy povstal lidský běs*
zloby a trvá ještě dnes.

Bratrovražda zbavila Zemi nevinnosti. Padající člověk s sebou strhl celé stvoření. Jeho počínání přivolalo na Zemi prokletí, které bude platné až do doby, kdy v synech lidských zazáří synové Boží, jak o tom píše svaty Pavel.

Je člověk pramenem zkázy anebo jedinou nadějí stvoření?

Křesťanství odpovídá na obě tyto otázky kladně. Je nesporné, že se člověk oddělil od celistvé jednoty světa. Toto oddělení, které Bible nazývá pádem do hříchu, vedlo ve svém konečném důsledku ke zrození svobodné lidské individuality, která je nutně pramenem zla a porušení. Prvotní pár pojedl ze stromu poznání a jeho čin přinesl prokletí Zemi. Vše, co člověk koná, cítí a myslí, je ponejprv zasvěceno smrti, protože v jeho jednání už nepůsobí vůle nebes a jeho rodící se svobodné já doprovází zlo. Je to ale právě tato svobodná lidská individualita, která je jedinou nadějí života na Zemi. Souvislost mezi katastrofálním stavem životního prostředí a pádem do hříchu by měla být východiskem veškerého dalšího uvažování. Snahy tuto souvislost nevidět a nebo zlehčovat vedou jen k nebezpečným iluzím a omylům.

K duchovní atmosféře současnosti už dávno neodmyslitelně patří i různá hnutí a duchovní směry, které nejrůznějším způsobem hledají právě takový vztah k duchovnímu rozměru přírody. Ve vztahu k Zemi se mnohé mění. V roce 1979 předložil James Lovelock svoji hypotézu o tom, že planeta Země je vlastně obrovským živým organismem. I když se Lovelock sám snažil touto hypotézou vysvětlit některé jevy a jeho motivem nebyl soucit s trpícím stvořením, stala se jeho myšlenka bytosti, kterou nazval řeckým jménem božské Matky Země Gaia, nosným pilířem takzvané hlubinné ekologie. Mnozí křesťanští autoři v této souvislosti varují před rozvojem „neopohanství“. Křesťanství, které se, slovy amerického dominikána Matthewa Foxe, po staletí soustředilo na *spiritualitu kříže*, zapomnělo na svou vlastní *spiritualitu stvoření* a vše, co o této spiritualitě hovoří, pokládá za cizí, nebiblické a tudíž nekřesťanské.

Postupující ztrátu spojení s božským duchovním světem prožívají lidé odnepaměti. Proto se v nerůznějších formách náboženství snaží o znovunavázání tohoto vztahu. I křesťanství se ve svých historických formách soustředilo na hledání cesty k božskému Prazákladu bytí. Tuto cestu našlo v Kristu. Po dlouhá století byli křesťané obklopeni zdravou přírodou, která jim poskytovala přirozený základ života. Proto se vztah k ní jako součást náboženského prožitku objevoval jen vzácně. Tam, kde vládne život, není místo pro vědomou reflexi vztahů. Teprve tehdy, když převáží působení smrti, může přistoupit vědomí a „oči se otevřou“.

Člověku bylo uloženo, aby „ctil otce svého i matku svou“. Ve vztahu k božskému prazákladu bytí se lidé po staletí obraceli převážně k Bohu Otci, pro moderního člověka by se mělo stát samozřejmostí, že se ve svém vědomí bude obracet i k Matce přírodě. Podle křesťanského chápání je stvoření trojiční proces. Basilius o tom říká: „*Při stvoření tohoto bytí chápej Otce jako původní základ, Syna jakožto tvořícího, Ducha jako dokončujícího.*“ V Duchu je Stvořitel stále přítomen ve svém stvoření. Obrácení k přírodě jako k matce však musí být obrácením činů vyrůstajících z vděčnosti, odpovědnosti a lásky. Některé gnostické směry viděly v přírodě inkarnaci božské moudrosti, která vinou člověka trpí a toužebně čeká na vysvobození. Hebrejsky se Duch nazývá *ruach* a je ženského rodu. Božská Moudrost - Sofia - v knize Přísloví říká:

Hospodin mě vlastnil jako počátek své cesty, dříve než co konal odedávna.

Od věků jsem ustanovena,

od počátku, od pravěku Země (...)

Hraji si na jeho pevné Zemi;

mým potěšením je být s lidskými syny.

Pochopení vztahu mezi stvořitelenskou moudrostí spočívající ve hmotném světě a Duchem svátým se může stát prostředkem radikálního obnovení křesťanského chápání světa. Kristus působí v zemském bytí skrze člověka. V lidech, kteří se s ním v lásce svobodně spojují, začíná zářit uzdravující Duch. V nich se stvoření postupně stává stvořitelem. Ducha, který se v prapočátku vznášel nad vodami, sesílá Kristus do lidských srdcí. Boha jako Ducha svátého lze chápat jako k vědomí probuzené božství ve stvoření.

Co platí pro lidstvo a stvoření jako celek, to platí i pro jednotlivého člověka. Samozřejmě je dnes možné sledovat příběh jeho vzniku od molekulárních poměrů při splynutí pohlavních buněk přes embryonální vývoj až k narození, i odtud až ke smrti. Každý okamžik života může být vědecky popsán a zhodnocen. To je pozemský pohled. Pokud ale tato metoda vede k závěru, že „člověk je stejný se zvířaty a je jen výsledkem společného působení dědičnosti a prostředí“, pak se z poloviční pravdy stává omyl. Vznik a vývoj každého člověka je sice skutečně ve velké míře ovlivněn genetickou výbavou a prostředím, do kterého se člověk narodil, ale je chybou se domnívat, že se tak dostáváme k úplnému obrazu člověka.

Příčina tohoto omylu spočívá v nedostatečné schopnosti rozlišovat různé úrovně bytí. Až v sedmnáctém století objevili někteří badatelé pro nás naprosto běžnou skutečnost, že tělo může vzniknout jen z těla. Do té doby si lidé mysleli, že mnohé organismy vznikají prostě z bahna, kázicích se potravin, vody či vzduchu. Nejpozději od devatenáctého století víme, že vše živé má předky stejného druhu. Rudolf Steiner později zdůraznil, že tento zákon platí také pro další úrovně bytí. Tedy, že duše může vzniknout jen z duše a duch z ducha. Individuální člověk není podle něj jen výsledkem spojení dědičných znaků jeho rodičů, nýbrž pochází jako individualita „sám ze sebe“. I když na to zapomněl, byl tu ve své nejvlastnější duchovní podstatě už před početím, má za sebou jiné existence a po smrti se připraví na opětovný příchod na Zem, aby na cestě k naplnění smyslu svého bytí prošel dalšími a dalšími zkušenostmi.

Již Aristoteles řekl, že „co je poslední, bylo první“. Tím je vyjádřena skutečnost, že to, co se ve vývoji krok za krokem postupně odhaluje, je v tomto vývoji duchovně od samého začátku přítomno. Zoolog Adolf Portmann to nazval „cestou sebezjevení“. Je-li tomu tak u rostlin a zvířat, pak to platí ještě víc u člověka. Z bytí před početím vstoupí jako embryo do pozemské existence, aby ji pak ve stáří smrtí opět opustil. Co tu platí pro jednotlivce, to platí přirozeně i pro celé lidstvo. Bylo tu už před tím, než vstoupilo do tělesného bytí, nyní žije v osudovém spojení se Zemí a zůstane i poté, co Země přestane být jeho prostorem pro život.

V Novém zákoně je překvapivě často zmiňován význam Kristova příchodu pro celý svět. Ten, který po křtu v Jordánu pobýval na poušti mezi divokými zvířaty a kterého obsluhovali andělé, vyplnil onen člověku dávno předurčený střed mezi nebem a zemí. Kristus později vyslal své učedníky, aby hlásali radost

nou zvěst evangelia všemu stvoření. Teprve když pocítíme radikální následky pádu do hříchu, můžeme se postupně blížit pocitům, které naplňovaly srdce irských křesťanů, když hovořili o Kristu jako o Pánu živlů.

Když svaty Jan na Patrnu zřel vedle nového nebe i novou zemi, pak měl před sebou duchovní praobraz Země, která je stvořena ze síly Krista skrze člověka. Tak jako když uvadne rostlina a její život je nesen dál v semenech, tak se v člověku a skrze něj vytváří zárodek nového bytí. Individuální spojení člověka oživujícím a uzdravujícím Duchem má zásadní význam pro Zemi v její celistvosti. Stvoření jako celek čeká, až v synech lidských zazáří synové Boží. Kristus přijal padlé já člověka a učinil z něj základní kámen *nového stvoření*. To je radikální poselství křesťanství. Skrze Krista tak Země dostala zárodek budoucnosti, který klíčí v duši každého křesťana. Velikost křesťanství spočívá v tom, že není bez souvislosti se Zemí myslitelné ani uskutečnitelné.

Země, která byla na počátku vnímána jako domovina, velká Matka, v jejímž lůně se člověk zrodil a z jejíchž darů žil, se v dalším vývoji stala nepřitelem, ale také obětí boje o přežití. Její prvotní úlohu převzalo lidské společenství. O této skutečnosti hovoří Cyprián, když píše: „*Člověk nemůže mít Boha za Otce, aniž by měl církev za matku. Z jejího lůna jsme zrozeni, jejím mlékem jsme živeni, jejím Duchem jsme naplňováni*“. To umožňovalo a neslo další vývoj lidstva až do okamžiku, kdy se zrodilo svobodné lidské já. Dnes je vnitřní řád společenství oprávněn jen do té míry, do jaké umožňuje a podporuje vývoj svobodné individuality. A přece je i na tomto místě třeba připomenout, že toto svobodné lidské já je posledním důsledkem pádu do hříchu. Situace lidstva by byla beznadějná, kdyby mu nebyla dána síla k obrácení. Celý vývoj lidstva až do tohoto okamžiku byl určován víceméně samovolným pádem. Tento pád byl nutnou podmínkou radikálního osvobození člověka z vnější a vnitřní závislosti. Rozpolcenost, se kterou se dnes lidstvo potýká, přináší možnost volby. Co bude následovat, závisí na rozhodnutí člověka, do jehož rukou byl definitivně vložen osud Země. Člověk dokáže své životní prostředí vykořisťovat a ničit, má ale i moc je zachránit. Může se přírody bát a nebo ji milovat. Byla mu svěřena odpovědnost, ke které musí chtít dorůst. Křesťanství budoucnosti bude bez vědomí souvislosti mezi Kristovým spásným činem na Golgotě a osudem Země nemyšlitelné.